

1^ο ΜΑΘΗΜΑ

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΜΑΡΞΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ: Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΤΟΜΟ

Θα ξεκινήσουμε τα μαθήματα επεξηγώντας τον υπότιτλο του βιβλίου του Μαρξ: *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*. Τι είναι η πολιτική οικονομία που το βιβλίο κριτικάρει; Ποιές είναι οι ανθρωπολογικές παραδοχές της, ποιό το αντικείμενο το οποίο αυτή ερευνά, ποιά η μεθοδολογία και το ερμηνευτικό σχήμα και ποιές οι βασικότερες έννοιες που χρησιμοποιεί; Τι αντιπαράθετεί σε όλα αυτά ο Μαρξ; Ποιό είναι το αντικείμενο μελέτης του *Κεφαλαίου*;

	ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ		ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ	ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	
	Άνταμ Σμιθ	Ρικάρντο	Μαρξιναλιστές	Μαρξ	Στίρνερ
Ανθρωπολογική –οντολογική θεωρία	1. Η «φύση του ανθρώπου» συνίσταται στην «τάση για διαπραγμάτευση, εμπορία και ανταλλαγή ενός πράγματος μ' ένα άλλο» (<i>Πλούτος των Εθνών</i> , I.ii.5) -homo oeconomicus/ ο άνθρωπος ιδιοτελής ον, αλλά η επιδίωξη του <u>ατομικού συμφέροντος</u> <u>υπόκειται σε ηθικούς και πολιτισμικούς περιορισμούς</u> χωρίς τους οποίους δεν υπάρχει κλίμα εμπιστοσύνης και οι αγορές αδυνατούν να λειτουργήσουν.		Η κατηγορία «κοινωνία» απορροφάται από την κατηγορία «μεμονωμένο άτομο», «φύση» του οποίου είναι η «αρχή του οφέλους».	Δεν υπάρχει αιώνα «φύση του ανθρώπου ως ατομικό είναι», αλλά «φύση του ανθρώπινου είδους». Το ανθρώπινο είδος ξεχωρίζει επειδή έχει: 1. <u>ιστορία</u> (αυτοαλλαγή =αλλαγή των συνθηκών) 2. <u>κοινωνικότητα</u> («η ανθρώπινη ουσία δεν είναι μια αφαίρεση που ενυπάρχει σε κάθε μεμονωμένο άτομο·είναι η ολότητα των κοινωνικών σχέσεων». 6 ^η θέση για τον Φόουερμπαχ) 3. <u>παραγωγική δραστηριότητα</u> («ιστορικός υλισμός»), η οποία στον καπιταλισμό είναι αλλοτριωμένη επειδή την	Δεν υπάρχει ο «Άνθρωπος». Υπάρχει μόνο το κάθε ξεχωριστό «εγώ». Μαρξ-Ένγκελς: «Αυτό είναι το άτομο της παρούσας κοινωνίας». «Για να επιβεβαιωθεί ως άτομο πρέπει να καταργήσει το κράτος» (τη φαινομενική κοινότητα).

	2. Οι οικονομικές διαδικασίες είναι η κινητήρια δύναμη όλης της κοινωνικής εξέλιξης.			<p>ιδιοποιείται το κεφάλαιο και τη χρησιμοποιεί ως αντικειμενοποιημένη εχθρική προς τον παραγωγό δύναμη.</p> <p>Άρση της αλλοτρίωσης (δια της «άρνησης της άρνησης» - απαλλοτρίωσης των απαλλοτριωτών)=κατάργηση της ιδιοκτησίας, κομμουνισμός.</p> <p>Η συνείδηση του ανθρώπου είναι συνείδηση των <u>πράξεων</u> του.</p>	
Αντικείμενο μελέτης	Η οικονομία της γενικευμένης εμπορευματοπαραγωγής - η ανταλλακτική αξία - η δημιουργία πλούτου.	Ο Ρικάρντο αφού πλούτισε ως χρηματιστής, στράφηκε στη μελέτη της παραγωγής και «των νόμων που καθορίζουν τη διαίρεση του προϊόντος της βιομηχανίας μεταξύ των τάξεων που συμμετέχουν στη διαμόρφωσή	Η περιγραφή της σχέσης ανάμεσα στο μεμονωμένο άτομο και τα αντικείμενα ή, στην καλύτερη, «η μελέτη της <u>ανθρώπινης συμπεριφοράς</u> ως μιας σχέσης μεταξύ σκοπών και περιορισμένων μέσων, τα οποία έχουν εναλλακτικές χρήσεις». Ο λόρδος Ρόμπινς, που έδωσε αυτόν	<p>Ο <u>καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής</u> ως ταξική σχέση εξουσίας και εκμετάλλευσης.</p> <p>Η οικονομία δεν είναι μηχανισμός ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών.</p> <p>Η πολιτική οικονομία είναι η επιστήμη της αλλοτριωμένης ανθρωπότητας. Δεν αναπαριστά την ανθρώπινη φύση αλλά την αλλοτρίωσή της.</p> <p>Η κριτική της ιδεολογίας και ο συγκρουσιακός</p>	

		του» (Επιστολή στον Μάλθους, 1820).	τον ορισμό των οικονομικών (1932), πίστευε ότι η οικονομική ανάλυση θα έπρεπε να είναι μια επιστημονική λογική διαδικασία χωρίς ηθική χροιά ή άλλες προεκτάσεις.	μετασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων <u>εντός</u> και <u>εναντίον</u> του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.	
Μεθοδολογία	Εμπειρική ανάλυση του τρόπου διανομής του προϊόντος μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. <u>Προσέγγιση μορφής-περιεχομένου.</u> <u>Το περιεχόμενο σε κάθε περίπτωση καθορίζει τη μορφή (ή η ουσία το φαινόμενο).</u> Μορφή (πολυποίκιλο, περιστασιακό, <u>συγκεκριμένο</u>) - περιεχόμενο (γενικό, ουσιαστικό, <u>αφηρημένο</u>), π.χ. η <u>αξία</u> καθορίζει την <u>τιμή</u> . Τυπική διαδικασία αφαίρεσης, χωρίς ενδιάμεσα στάδια αντιφάσεων, χωρίς μεσολαβητικούς συνδέσμους ανάμεσα στο νόμο της αξίας και τις εξωτερικευμένες της μορφές.	Μεθοδολογικός ατομισμός: απόκρυψη των ταξικών διαφορών και συγκρούσεων/ αναγωγή της ανθρώπινης πράξης στις <u>ορθολογικές ατομικές επιλογές</u> : ενιαίος ατομικιστικός τρόπος συμπεριφοράς όλων των ατόμων, που επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν το όφελος (χρησιμότητα) που αντλούν από την κατανάλωση των προϊόντων και να	Η έννοια της <u>Κριτικής</u> : ξεκινάμε την ανάλυση του αντικειμένου μελέτης από τα μέσα, οδηγούμε τις ίδιες τις αρχές και τις διαδικασίες του αντικειμένου ως τις λογικές τους συνέπειες, και έτσι <u>αποτιμάμε τις δυνατότητες, τις δεσμευτικές αξίες και την πραγματικότητα του αντικειμένου από τα μέσα.</u> Καμία σχέση με τη συνηθισμένη έννοια της κριτικής που σημαίνει εξωτερική αποτίμηση. Από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο και ξανά προς το (πλούσιο σε προσδιορισμούς)		

	<p>Υπόρρητη αντίληψη ανταγωνισμού ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία.</p>	<p>ελαχιστοποιήσουν τον κόπο που καταβάλλουν. Μέθοδος του «παρτάκια».</p> <p>Υποδείγματα γενικής ανάλυσης και υποθέσεων (π.χ. η υπόθεση περί τέλει ανταγωνισμού).</p>	<p>συγκεκριμένο.</p> <p>Διαλεκτικώς αναπτυγμένα επίπεδα αφαίρεσης, ώστε να αναδειχθεί η <u>ειδοποιός διαφορά</u>, η <u>ιστορικότητα</u> του κεφαλαίου.</p> <p><u>Η μορφή επιβάλλεται στο περιεχόμενο.</u></p> <p>Οι <u>μορφές έκφρασης</u> του περιεχομένου στον καπιταλισμό είναι <u>διεστραμμένες</u> (verruekte) και καθόλου «φυσικές».</p> <p>Οι <u>οικονομικές κατηγορίες</u> είναι «αντικειμενική φαινομενικότητα» (objektiver schein), αντεστραμμένες μορφές πρακτικών κοινωνικών σχέσεων. Η υφιστάμενη ουσία που συγκροτεί το κεφάλαιο (η εργασία) καθίσταται αφηρημένη και άορατη λόγω της αξιακής μορφής εμφάνισής της στην αγορά: «η συγκρότηση του κόσμου φαίνεται να επιτελείται πίσω από την</p>	
--	---	---	--	--

<p>Ερμηνευτικό σχήμα</p>	<p><u>Εργασιακή θεωρία της αξίας:</u> Νέα θεωρία κοινωνικοποίησης που παίρνει τη θέση του «πολιτικού συμβολαίου»: η κοινωνία ως «εμπορική κοινωνία» και «κοινωνία εργασίας».</p> <p>Προχρηματική θεωρία: η αξία ως εσωτερική ιδιότητα-ουσία των εμπορευμάτων, δεδομένη προ της ανταλλαγής λόγω της εργασίας που είναι ενσωματωμένη σ' αυτά. <u>Έμφαση στην παραγωγή και την παραγωγικότητα.</u></p> <p>Αντικειμενική θεωρία της αξίας.</p>	<p><u>Υποκειμενική θεωρία της αξίας.</u></p> <p>Θεωρία της υποκειμενικής χρησιμότητας.</p> <p><u>Έμφαση στην ανταλλαγή και την κατανάλωση.</u></p> <p>Αρχή της αριστοποίησης και της «οικονομίας» ως μηχανισμού ικανοποίησης των «ανθρώπινων αναγκών».</p> <p>Η θεωρία των τάξεων υποκαθίσταται από τη θεωρία των «συντελεστών παραγωγής» και του «εισοδηματικού κυκλώματος».</p>	<p>πλάτη μας» (Μαρκούζε).</p> <p>Καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής: <u>Έμφαση στις συνολικές (και όχι απλά οικονομικές) καπιταλιστικές σχέσεις εξουσίας.</u></p> <p>Οι έννοιες της αξίας και της υπεραξίας είναι συστατικά στοιχεία αυτού του ευρύτερου ερμηνευτικού σχήματος (θεωρίας). Η κίνηση της αξίας γίνεται για την υπεραξία.</p> <p><u>Χρηματική και εργασιακή θεωρία της αξίας.</u></p> <p><u>Κύρια αντίφαση εντός της αλλοτριωμένης εργασίας:</u> η αξιοδημιουργός δύναμη παράγει τον κοινωνικό πλούτο ως κεφάλαιο, ως δύναμη ξένη που την εξουσιάζει και μπορεί να την καταστήσει περιττή.</p>	
---------------------------------	--	---	---	--

<p>Έννοιες</p>	<p><u>Αξία ή ανταλλάξιμη αξία του εμπορεύματος</u>= εμπειρικά διαπιστώσιμη «φυσική/κανονική τιμή» του εμπορεύματος με μέτρο την ποσότητα της εργασίας που δαπανήθηκε για την παραγωγή του και τις ανάγκες πληρωμής της γαιοπροσόδου, των μισθών και του «κέρδους του αποθέματος».</p> <p>Αγοραζόμενη ζωντανή εργασία=αμετάβλητο μέτρο της αξίας.</p> <p>Μόνο στην απλή εμπορευματική παραγωγή, όχι στον καπιταλισμό, τα προϊόντα ανταλλάσσονται με βάση την αξία τους.</p> <p><u>Καταμερισμός της εργασίας</u></p> <p>Τι αποκομίζουν ως εισόδημα οι κοινωνικές τάξεις: <u>Καπιταλιστές</u>→ κέρδος.</p>	<p>Αντίστροφη σχέση μεταξύ μισθών και κερδών.</p> <p>Ο <u>μισθός</u>, τμήμα μόνο της παραχθείσας καθαρής αξίας.</p> <p>Τα <u>κέρδη</u> εξαρτώνται από το ύψος των μισθών (πρωτόλεια θεωρία εκμετάλλευσης)</p> <p>Γενικό ποσοστό κέρδους και εξαιρέσεις στην εργασιακή θεωρία της αξίας.</p>	<p>«Συντελεστές παραγωγής»:</p> <p><u>Κεφάλαιο</u> <u>Εργασία</u> <u>Γη</u> }</p> <p>Κάτοχοι των «συντελεστών» δυο οικονομικά υποκείμενα:</p> <p><u>Νοικοκυριά</u> <u>Επιχειρήσεις</u> }</p> <p><u>Οριακό κόστος.</u></p> <p><u>Τιμή</u> (προσδιορίζεται από το υποκειμενικό όφελος).</p> <p><u>Οριακή χρησιμότητα:</u> επιπλέον όφελος που επιφέρει μια επιπλέον μονάδα ενός αγαθού, το οποίο μειώνεται με την αύξηση του αριθμού των</p>	<p>Μη εμπειριστικές έννοιες</p> <p><u>Αστική τάξη</u> <u>Προλεταριάτο</u></p> <p>Διπλός χαρακτήρας της εργασίας</p> <p><u>Υπεραξία:</u> μορφή της υπερεργασίας στον καπιταλισμό. Εκφάνσεις της υπεραξίας το <u>κέρδος</u>, ο <u>τόκος</u>, η <u>πρόσοδος</u>.</p> <p><u>Χρηματική τιμή (ή τιμή αγοράς):</u> Κυμαίνεται γύρω από την <u>τιμή παραγωγής</u> (παραγωγικά κόστη συν το μέσο ποσοστό κέρδους πολλαπλασιαζόμενο μ' αυτά τα κόστη).</p> <p>Κρίση υπερσυσσώρευσης</p>	
-----------------------	---	---	--	---	--

	<p><u>Εργάτες</u>→μισθός. <u>Γαιοκτήμονες</u>→ <u>πρόσοδος</u>. (Σ' αυτή τη διαίρεση, αν και υπολανθάνει μια θεωρία ταξικής εκμετάλλευσης, εν τούτοις η νέα αξία μυστικοποιείται και διασπάται σε υποτιθέμενα ανεξάρτητα μεταξύ τους εισοδήματα)</p>		<p>μονάδων του αγαθού.</p>		
--	--	--	--------------------------------	--	--

II

Για να φτάσει ο Μαρξ να δείξει στο *Κεφάλαιο* τον αναδιαπλασιασμό της εργασίας σε συγκεκριμένη και αφηρημένη εργασία,¹ την κυριαρχία της νεκρής εργασίας επί της ζωντανής, του Θανάτου επί της Ζωής· για να φτάσει εν τέλει να δείξει την υλική βάση τόσο της αντεστραμμένης σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου όσο και της ανταγωνιστικής σχέσης κυρίαρχων-κυριαρχούμενων, δηλ. την «ειδική οικονομική μορφή απομύζησης της απλήρωτης υπερεργασίας των άμεσων παραγωγών»² στον καπιταλισμό και να αποκαλύψει την αστική ιδεολογία της «φυσικοποίησης» των ιστορικών, κοινωνικών σχέσεων εξουσίας και εκμετάλλευσης, έπρεπε να περάσει από δύο σημαντικά στάδια διανοητικής εξέλιξης.

Το πρώτο είναι οι *Θέσεις για τον Φόουερμπαχ*, στις οποίες συνοψίζεται το πέρασμα από την κριτική της θρησκείας και του πανλογισμού του Χέγκελ που εγκαινίασε ο Φόουερμπαχ, στην κριτική των **πραγματικών αφαιρέσεων** που καταδυναστεύουν τον πραγματικό, ιστορικό άνθρωπο.

Ο Φόουερμπαχ που επηρέασε όλη τη χεγκελιανή αριστερά της δεκαετίας του 1840 με την κριτική που άσκησε στη θεολογία και την *Επιστήμη της Λογικής* του Χέγκελ, είχε εγκαινιάσει την αναζήτηση μιας νέας κοσμοαντίληψης που δεν θα ήταν πια φιλοσοφική-θεολογική και θα ανταποκρινόταν στο νέο κοινωνικό, δημοκρατικό πρόταγμα της εποχής μετά το 1830, όταν η ανερχόμενη αστική τάξη απαιτούσε ελευθερία εμπορίου, τύπου και ανταλλαγών. Η βασική θέση του Φόουερμπαχ ήταν ότι η «εργασία του αρνητικού», η αρνητική κίνηση της νόησης στον Χέγκελ, συγκροτούσε, μέσω των **νοητικών αφαιρέσεων** της και της διαρκούς αναίρεσης των αντιφάσεων, την καθαρή αυτοαναφορικότητα της απόλυτης Ιδέας, η οποία εκμηδένιζε/υπέτασσε την εξωτερικότητα της φύσης και την αισθητηριακή, εμπειρική ύπαρξη του ατόμου, «το οποίο είναι μη εννοιολογίσιμο» – μια άποψη που ο Στίρνερ την ώθησε ως τις ακραίες συνέπειές της. Επιπλέον, ο φορμαλισμός του χεγκελιανού συστήματος προσέδιδε στον απόλυτο ιδεαλισμό το ρόλο κατάφασης του υπάρχοντος. Για να αποφύγει λοιπόν αυτό που θεωρούσε ως «ισοπεδωτικό φορμαλισμό» του Χέγκελ –την αυτοεκδίπλωση/εξωτερίκευση του Πνεύματος στο χώρο και το χρόνο, εξωτερίκευση που αποκλείει τη σχέση με ένα Άλλο που δεν ταυτίζεται με τον εαυτό του– ο Φόουερμπαχ μετέτρεψε την ειδοποιό διαφορά των φαινομένων, την ιδιαιτερότητά τους μέσα στο βιόκοσμο, σε απλό «αντικείμενο αισθητηριακής, άμεσης, εποπτικής γνώσης» και στοχαστικού διαλογισμού. Έτσι όμως κατάληξε σε μία θετική, μη αντιφατική, φυσικά άμεση, ουσιώδη ταυτότητα όλων των ατόμων του ανθρώπινου είδους –άποψη την οποία δικαίως ο Στίρνερ κατέκρινε, έστω και αν κατέληξε ο ίδιος σε παράλογα, αντι-ιστορικά συμπεράσματα. Ο Μαρξ, πέραν των άλλων, διείδε επίσης την αδυναμία των δύο «αντιπάλων αδελφών» του να ερμηνεύσουν το Εγώ από τις κοινωνικές-ιστορικές συνθήκες συγκρότησής του.

¹ «Το καλύτερο σημείο στο βιβλίο μου (πάνω στο οποίο στηρίζεται η **όλη** κατανόηση των γεγονότων) είναι ο **διττός χαρακτήρας της εργασίας**, ο οποίος εκφράζεται στην αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία». Μαρξ, Επιστολή στον Ένγκελς, 24/8/1867.

² Κ. Μαρξ, *Κεφάλαιο*, τόμος III, σελ. 972.

Οι περίφημες *Θέσεις για τον Φόουερμαχ*, τις οποίες μεταφράσαμε εδώ από το πρωτότυπο κείμενο του Μαρξ, είναι απλές σημειώσεις που γράφτηκαν στις Βρυξέλλες την άνοιξη του 1845. Η πρώτη δημοσίευση του κειμένου αυτού έγινε το 1888 από τον Ένγκελς, που το τροποποίησε ελαφρώς, δίνοντας του και τον τίτλο που το έκανε διάσημο.

Θέσεις για τον Φόουερμαχ

I

Το κύριο ελάττωμα κάθε υλισμού μέχρι σήμερα (συμπεριλαμβανομένου του υλισμού του Φόουερμαχ) είναι ότι συλλαμβάνει το αντικείμενο, την πραγματικότητα, τον αισθητό/υλικό κόσμο (Sinnlichkeit) μόνο υπό τη μορφή του **αντικειμένου ή της εποπτείας** (Anschauung) και όχι ως **αισθητηριακή** (Sinnlich) **ανθρώπινη δραστηριότητα**, ως **πράξη**. Δεν το συλλαμβάνει υποκειμενικά. Έτσι σε αντιδιαστολή με τον υλισμό, η **δραστήρια** πλευρά αναπτύχθηκε με αφηρημένο τρόπο από τον ιδεαλισμό, ο οποίος βεβαίως δεν γνωρίζει την πραγματική, την αισθητηριακή δραστηριότητα ως τέτοια. Ο Φόουερμαχ θέλει να διακρίνονται πράγματι τα αισθητά αντικείμενα από τα νοητά αντικείμενα, όμως δεν αντιλαμβάνεται την ίδια την ανθρώπινη δραστηριότητα ως **αντικειμενική** δραστηριότητα. Έτσι, στην *Ουσία του Χριστιανισμού*, κρίνει ότι η θεωρητική προσέγγιση είναι η μόνη αληθινή ανθρώπινη προσέγγιση, ενώ η πράξη συλλαμβάνεται και παγιώνεται μόνο στην βρόμικη-εβραϊκή μορφή εμφάνισής της. Επομένως, δεν κατανοεί τη σημασία της «επαναστατικής», της «πρακτικής-κριτικής» δραστηριότητας.

II

Το ζήτημα κατά πόσο μπορεί να αποδοθεί (zukomme) αντικειμενική αλήθεια στην ανθρώπινη σκέψη δεν είναι θεωρητικό ζήτημα αλλά **πρακτικό** ζήτημα. Την αλήθεια- δηλαδή την πραγματικότητα και τη δύναμη, το εντεύθεν (Diesseitigkeit) της νόησής του- ο άνθρωπος πρέπει να την αποδεικνύει στην πράξη. Η διαμάχη σχετικά με την πραγματικότητα ή μη-πραγματικότητα της διαχωρισμένης από την πράξη νόησης συνιστά ζήτημα καθαρά **σχολαστικό**.

III

Το υλιστικό δόγμα σχετικά με την αλλαγή των συνθηκών και της αγωγής ξεχνά ότι τις συνθήκες τις αλλάζουν οι άνθρωποι και ότι είναι σημαντικό να εκπαιδευτεί ο ίδιος ο εκπαιδευτής. Επομένως, αυτό το δόγμα πρέπει να χωρίζει την κοινωνία σε δύο μέρη, το ένα εκ των οποίων είναι ανώτερο από την κοινωνία. Η σύμπτωση της αλλαγής των συνθηκών και της αλλαγής της ανθρώπινης δραστηριότητας, ή αυτοαλλαγής, μπορεί να γίνει αντιληπτή και έλλογα κατανοητή μόνο ως **επαναστατική πράξη**.

IV

Ο Φόουερμπαχ ξεκινά από το γεγονός της θρησκευτικής αυτο-αλλοτριώσης, του αναδιπλασιασμού του κόσμου σε έναν θρησκευτικό κόσμο και σε έναν εγκόσμιο κόσμο. Το έργο του συνίσταται στην αναγωγή του θρησκευτικού κόσμου στην εγκόσμια βάση του. Όμως, το ότι η εγκόσμια βάση διαχωρίζεται η ίδια από τον εαυτό της και παγιώνεται ως ένα ανεξάρτητο βασίλειο στα σύννεφα, μπορεί να εξηγηθεί μόνο με τον κατακερματισμό και τις αντιφάσεις στο εσωτερικό αυτής της εγκόσμιας βάσης. Πρέπει λοιπόν η ίδια αυτή εγκόσμια βάση να κατανοηθεί στην ίδια της την αντίφαση και να επαναστατικοποιηθεί στην πράξη. Άρα μόλις π.χ. αποκαλυφθεί ότι η γήινη οικογένεια αποτελεί το μυστικό της αγίας οικογένειας, πρέπει κατόπιν η πρώτη να καταστραφεί στη θεωρία και την πράξη.

V

Ο Φόουερμπαχ, που δεν τον πείθει η **αφηρημένη σκέψη**, επιθυμεί τη **εποπτεία**, όμως δεν αντιλαμβάνεται τον αισθητό/υλικό κόσμο ως **πρακτική** και ανθρώπινα αισθητηριακή δραστηριότητα.

VI

Ο Φόουερμπαχ ανάγει τη θρησκευτική ουσία στην **ανθρώπινη** ουσία. Όμως η ανθρώπινη ουσία δεν είναι μια αφαίρεση έμφυτη σε κάθε μεμονωμένο άτομο. Στην ενεργό πραγματικότητά της (In seiner Wirklichkeit) είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων.

Ο Φόουερμπαχ, ο οποίος δεν προβαίνει σε μια κριτική αυτής της πραγματικής ουσίας, είναι κατά συνέπεια αναγκασμένος:

- 1) Να αφαιρέσει το θρησκευτικό συναίσθημα από την ιστορική διεργασία, να το παγιώσει δι' εαυτό και να προϋποθέσει ένα αφηρημένο **-απομονωμένο-ανθρώπινο** άτομο.
- 2) Να αντιληφθεί, επομένως, την ουσία μόνον ως «γένος», ως μια εσωτερη και βουβή γενικότητα που ενώνει με **φυσικό δεσμό** (natürlich) το πλήθος των ατόμων.

VII

Ο Φόουερμπαχ κατά συνέπεια δεν βλέπει ότι το ίδιο το «θρησκευτικό συναίσθημα» είναι ένα κοινωνικό προϊόν και ότι το αφηρημένο άτομο, που αυτός αναλύει, ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική μορφή.

VIII

Όλη η κοινωνική ζωή είναι στην ουσία **πρακτική**. Όλα τα μυστήρια που οδηγούν την θεωρία προς τον μυστικισμό, βρίσκουν την έλλογη λύση τους στην ανθρώπινη πράξη και στην κατανόηση αυτής της πράξης.

IX

Το υψηλότερο σημείο που έφτασε ο εποπτικός υλισμός, δηλαδή ο υλισμός εκείνος που δεν κατανοεί τον αισθητό/υλικό κόσμο ως πρακτική δραστηριότητα, είναι η θέαση/εποπτεία των μεμονωμένων ατόμων και της αστικής κοινωνίας των ιδιωτών-πολιτών.

X

Η οπτική του παλαιού υλισμού είναι η αστική κοινωνία των ιδιωτών-πολιτών, η οπτική του νέου υλισμού είναι η ανθρώπινη κοινωνία ή η κοινωνική ανθρωπότητα.

XI

Οι φιλόσοφοι έχουν απλώς **ερμηνεύσει** τον κόσμο με διάφορους τρόπους, το ζήτημα είναι να τον **αλλάξουμε**.

Δεν πρέπει όμως να σχηματίσουμε τη λανθασμένη εντύπωση ότι ο Φόουερμπαχ αγνοεί την κοινωνική σκοπιά του ζητήματος της σχέσης της νόησης με την πραγματικότητα. Γράφει στις *Βασικές Αρχές της Φιλοσοφίας του Μέλλοντος* (1843, §41):

Η κοινότητα των ανθρώπινων όντων είναι η πρώτη αρχή και το κριτήριο της αλήθειας και της καθολικότητας. Η βεβαιότητα για την ύπαρξη άλλων αντικειμένων εξωτερικών σε μένα μου παρέχεται από τη βεβαιότητα της ύπαρξης ενός άλλου ανθρώπινου όντος εξωτερικού σε μένα. Αμφιβάλλω γι' αυτό που μόνο εγώ αντιλαμβάνομαι αλλά είναι βέβαιο αυτό που και ο άλλος αντιλαμβάνεται.

Η στην απάντησή του (σε τρίτο πρόσωπο) στην κριτική που του είχε ασκήσει ο Στίρνερ στο έργο του ο *Μοναδικός και η Ιδιοκτησία του*:

Ο Φόουερμπαχ δεν είναι ούτε υλιστής, ούτε ιδεαλιστής, ούτε φιλόσοφος της ταυτότητας. Τι είναι; Είναι στη σκέψη αυτό που είναι και στις πράξεις του, στο πνεύμα αυτό που είναι και στο σώμα, στην ουσία του αυτό που είναι σύμφωνα με τις αισθήσεις του – άνθρωπος. Ή μάλλον είναι κάτι περισσότερο, γιατί ο Φόουερμπαχ πραγματεύεται την ουσία του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία – είναι ένας κοινωνικός άνθρωπος, ένας κομμουνιστής.³

Ο Μαρξ όμως, ο οποίος άλλωστε ήταν επηρεασμένος από πολλές απόψεις από τον Φόουερμπαχ, δεν είναι διατεθειμένος να περιορίσει τη διαπραγμάτευση του ζητήματος της αντικειμενικής αλήθειας της ανθρώπινης σκέψης και του κοινωνικού ανθρώπου στο πεδίο της φυσιολογίας, της ανθρωπολογίας, της ψυχολογίας και της ηθικής όπως κάνει ο Φόουερμπαχ, ο οποίος αγνοεί την ιστορικότητα και την παραγωγική δραστηριότητα του ανθρώπου.

Λίγους μήνες μετά τη σύνταξη των *Θέσεων για τον Φόουερμπαχ*, το φθινόπωρο του 1845, στα χειρόγραφα κείμενα-σημειώματα που προορίζονταν να συμπεριληφθούν σε ένα δίτομο (και ουδέποτε ολοκληρωθέν) έργο με τίτλο *Η Γερμανική Ιδεολογία*, στο σκοπούμενο κεφάλαιο

³ L. Feuerbach, *Über das Wesen des Christentums in Beziehung auf den Einzigen und sein Eigentum*, στην *Τριμηνιαία Επετηρίδα του Wigand*, τομ. 2., Σεπτ. 1845, σελ. 205.

για τον Φόουερμπαχ, ο Μαρξ έκανε ακόμα περισσότερα βήματα προς τη διαμόρφωση της μεθόδου του, της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας. Η κριτική των φιλοσόφων αγγίζει πλέον τα όρια του σαρκασμού:

Ο Φόουερμπαχ έχει το μεγάλο πλεονέκτημα απέναντι στους «καθαρούς» υλιστές ότι αντιλαμβάνεται πως επίσης και ο άνθρωπος είναι ένα «αισθητηριακό αντικείμενο»: πέραν τούτου όμως δεν τον συλλαμβάνει και ως «αισθητηριακή δραστηριότητα», μια και παραμένει και αυτός στη θεωρία, δεν συλλαμβάνει τους ανθρώπους στη δεδομένη κοινωνική συνάφειά τους ούτε στις προδεδωμένες βιοτικές συνθήκες τους οι οποίες τους έκαναν αυτό που είναι... δηλαδή δεν γνωρίζει κάποιες άλλες «ανθρώπινες σχέσεις» «του ανθρώπου προς τον άνθρωπο» παρά μόνο την αγάπη και τη φιλία [και μάλιστα εξιδανικευμένες. Δεν προσφέρει καμία κριτική των σημερινών σχέσεων αγάπης]. Δεν καταλήγει λοιπόν ποτέ να συλλάβει τον αισθητό κόσμο ως τη συνολική ζωντανή, αισθητηριακή **δραστηριότητα** των ατόμων που τον αποτελούν. Έτσι, όταν, φερ' ειπείν, αντί για υγιείς ανθρώπους βλέπει ένα πλήθος από αδενοπαθείς, ξεθεωμένους από τη δουλειά, φθισικούς και πεινασμένους, αναγκάζεται να καταφύγει στην «ανώτερη εποπτεία» και την ιδεατή «αντιστάθμιση μέσα στο είδος». Ξανακυλά έτσι στον ιδεαλισμό στο σημείο ακριβώς που ο υλιστής κομμουνιστής βλέπει την αναγκαιότητα και συνάμα την προϋπόθεση για έναν μετασχηματισμό τόσο της βιομηχανίας, όσο και της κοινωνικής διάρθρωσης.

Στο βαθμό που ο Φόουερμπαχ είναι υλιστής δεν αναφέρει την ιστορία και στο βαθμό που λαμβάνει υπόψη την ιστορία δεν είναι υλιστής. Σ' αυτόν ο υλισμός και η ιστορία διαχωρίζονται τελείως... Με τους γερμανούς που δεν ξεκινούν από προϋποθέσεις, θα πρέπει να αρχίσουμε με τη διαπίστωση της πρώτης προϋπόθεσης κάθε ανθρώπινης ύπαρξης, άρα και κάθε ιστορίας, δηλαδή της προϋπόθεσης ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να είναι σε θέση να ζουν για να μπορούν να «κάνουν ιστορία». Στο βίο όμως ανήκει προπάντων το φαί και το ποτό, η κατοικία, η ενδυμασία και ακόμη μερικά άλλα πράγματα. Η πρώτη ιστορική πράξη είναι λοιπόν η γέννηση των μέσων προς ικανοποίηση αυτών των αναγκών, η παραγωγή του ίδιου του υλικού βίου και μάλιστα αυτό είναι μια ιστορική πράξη, ένας θεμελιώδης όρος κάθε ιστορίας, ο οποίος ακόμη και σήμερα, όπως και πριν από χιλιετίες, πρέπει να εκπληρώνεται κάθε μέρα και ώρα για να διατηρεί απλώς τους ανθρώπους εν ζωή... Το δεύτερο είναι ότι η ίδια η ικανοποιημένη πρώτη ανάγκη, η πράξη της ικανοποίησης και το ήδη κεκτημένο εργαλείο της πρώτης ικανοποίησης, οδηγεί σε νέες ανάγκες – και αυτή η γέννηση νέων αναγκών είναι το πρώτο ιστορικό γεγονός... Η τρίτη σχέση, η οποία υπεισέρχεται ήδη εξαρχής στην ιστορική εξέλιξη, είναι ότι οι άνθρωποι που καθημερινά επιτελούν εκ νέου το βίο τους αρχίζουν να γεννούν άλλους ανθρώπους, να αναπαράγονται – η σχέση μεταξύ άνδρα και γυναίκας, γονέων και τέκνων, η **οικογένεια**... Αυτές οι τρεις πλευρές της κοινωνικής δραστηριότητας δεν θα πρέπει να γίνουν αντιληπτές ως τρία διαφορετικά στάδια, αλλά απλώς ως τρεις πλευρές ή, για να γράψουμε με σαφήνεια για τους γερμανούς, ως τρεις «στιγμές», οι οποίες υπάρχουν από την αρχή της ιστορίας και οι οποίες ισχύουν ακόμη και σήμερα στην ιστορία.

Η παραγωγή του βίου, τόσο του ίδιου μέσα στην εργασία όπως και του ξένου με τη γέννηση, εμφανίζεται εδώ αμέσως ως διπλή σχέση: αφενός ως φυσική, αφετέρου ως κοινωνική σχέση – κοινωνική με την έννοια ότι εδώ εννοείται ως σύμπραξη περισσότερων ατόμων, ανεξάρτητα υπό ποιους όρους, με ποιον τρόπο και για ποιο σκοπό. Από εδώ προκύπτει ότι ένας

συγκεκριμένος τρόπος παραγωγής... είναι πάντα ενωμένος με ένα συγκεκριμένο τρόπο σύμπραξης... Είναι όμως επίσης σαφές ότι στη Γερμανία είναι αδύνατον να γραφτεί τέτοια ιστορία, μια και οι γερμανοί όχι μόνον δεν διαθέτουν την ικανότητα αντίληψης και το υλικό για κάτι τέτοιο, αλλά επίσης ούτε και την «αισθητηριακή βεβαιότητα» και δεν μπορεί κανείς να αποκτήσει εμπειρίες γι' αυτά τα πράγματα πέρα από τον Ρήνο διότι εκεί δεν συμβαίνει πλέον καμία ιστορία...

Μόνο τώρα, αφού έχουμε ήδη εξετάσει τέσσερις στιγμές, τέσσερις πλευρές των πρωταρχικών ιστορικών σχέσεων, βρίσκουμε ότι ο άνθρωπος έχει επίσης και «συνείδηση». Αλλά και αυτή όχι εκ των προτέρων, ως «καθαρή» συνείδηση. Το «πνεύμα» έχει εκ των προτέρων την κατάρρα καθ' εαυτό να είναι «επιβαρυνόμενο» με ύλη... εν ολίγοις με τη μορφή της γλώσσας... Η γλώσσα γεννιέται, όπως και η συνείδηση, πρώτα από την ανάγκη, από τη χρεία της συναλλαγής με άλλους ανθρώπους...

Ο καταμερισμός της εργασίας καθίσταται πραγματικός καταμερισμός από τη στιγμή που επέρχεται ο καταμερισμός μεταξύ υλικής και πνευματικής εργασίας. Από αυτή τη στιγμή η συνείδηση **μπορεί** να φαντάζεται ότι είναι κάτι διαφορετικό από τη συνείδηση της υπάρχουσας πράξης, [ότι μπορεί] πραγματικά να παραστήσει κάτι χωρίς να παριστά κάτι πραγματικό – από αυτή τη στιγμή η συνείδηση είναι σε θέση να χειραφετηθεί από τον κόσμο και να μεταβεί στη διαμόρφωση της «καθαρής» θεωρίας, θεολογίας, φιλοσοφίας, ηθικής κλπ. Αλλά ακόμη και όταν αυτή η θεωρία, θεολογία, φιλοσοφία, ηθική κλπ. έρχεται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες σχέσεις, αυτό μπορεί να συμβεί μόνο λόγω του ότι οι υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις έχουν έρθει σε αντίφαση με την υπάρχουσα παραγωγική δύναμη...

Καταμερισμός της εργασίας και ατομική ιδιοκτησία είναι ταυτόσημες εκφάνσεις: στη μία λέγεται αναφορικά με τη δραστηριότητα το ίδιο που στην άλλη λέγεται σε σχέση με το προϊόν αυτής της δραστηριότητας... Σε όλες τις μέχρι σήμερα επαναστάσεις ο τρόπος δραστηριότητας παρέμεινε πάντα ανέγγιχτος και επρόκειτο μόνο για μια ανακατανομή αυτής της δραστηριότητας, για ένα νέο καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των ανθρώπων. Η κομμουνιστική επανάσταση στρέφεται ενάντια στον μέχρι σήμερα **τρόπο** της δραστηριότητας, καταργεί την **εργασία** και όλη την ταξική κυριαρχία μαζί με τις ίδιες τις τάξεις, επειδή πραγματοποιείται από την τάξη που δεν ισχύει πλέον ως τάξη στην κοινωνία, δεν αναγνωρίζεται ως τάξη και είναι ήδη η έκφραση της διάλυσης όλων των τάξεων, των εθνοτήτων κλπ. εντός της παρούσας κοινωνίας...

Από αυτές τις αντιπαραθέσεις αναδεικνύεται επίσης πόσο πολύ απατάται ο Φόουερμαχ όταν (στην *Τριμηνιαία Επετηρίδα του Wigand*, 1845, τομ. 2) θεωρεί τον εαυτό του κομμουνιστή λόγω της ιδιότητάς του ως «κοινωνικού ανθρώπου», μετατρέποντας [αυτή την ονομασία σε ένα κατηγορηματικό «του» ανθρώπου,] δηλαδή πιστεύοντας ότι μπορεί να μετατρέψει και πάλι τη λέξη κομμουνιστής, η οποία στον υπάρχοντα κόσμο χαρακτηρίζει τον οπαδό ενός συγκεκριμένου επαναστατικού κόμματος, σε μια απλή κατηγορία. Το συνολικό συμπέρασμα του Φόουερμαχ όσον αφορά τη σχέση των ανθρώπων μεταξύ τους τείνει απλώς στο να αποδείξει ότι οι άνθρωποι χρειάζονται ο ένας τον άλλο και ότι **πάντα χρειάζονταν ο ένας τον άλλο**. Θέλει να θεμελιώσει τη συνείδηση γι' αυτό το γεγονός, θέλει δηλαδή, όπως και οι άλλοι θεωρητικοί, να παραγάγει απλώς μια ορθή συνείδηση για ένα **υπάρχον** δεδομένο, ενώ για τον πραγματικό κομμουνιστή αυτό που έχει σημασία είναι η ανατροπή αυτού του υπάρχοντος.⁴

⁴ Αν και δεν αναφέρεται στις απόψεις του Φόουερμαχ για το κράτος, σίγουρα μια άλλη απόδειξη για το συμβιβασμό του με το υπάρχον πρέπει ο Μαρξ να βρήκε στη κάτωθι γνωστή του θέση: «Ο άνθρωπος είναι το βασικό ον του κράτους. Το κράτος είναι η πραγματοποιημένη, διαμορφωμένη, έκδηλη ολότητα της

Κατά τον Φόουερμπαχ, «το Είναι δεν είναι μια έννοια γενική, χωρισμένη από τα πράγματα. Είναι ένα με αυτό που υπάρχει... Το Είναι είναι η θέση της ουσίας. Αυτό που είναι η ουσία μου είναι το Είναι μου... Όλα τα πράγματα –με εξαίρεση τις αφύσικες περιπτώσεις– είναι ευχαρίστως εκεί, κάπου και είναι ευχαρίστως αυτό που είναι» [*Βασικές Αρχές της Φιλοσοφίας του Μέλλοντος*, § 27]... Ωραία εξύμνηση του υπάρχοντος. Με εξαίρεση αφύσικες περιπτώσεις, ορισμένες ανώμαλες περιπτώσεις, είσαι ευχαρίστως σε ηλικία εφτά χρονών ανθρακωρύχος σε μια στοά, 14 ώρες μόνος στο σκοτάδι, και επειδή αυτό είναι το Είναι σου, αυτή είναι και η ουσία σου. Το ίδιο ισχύει και για την κομποδέτρια σε μια αυτόματη κλωστική μηχανή. Είναι η «ουσία» σου να είσαι υποταγμένος σε έναν εργασιακό κλάδο.⁵

Πώς αντελήφθησαν οι επίγονοι του Μαρξ τη διανοητική εξέλιξη του που τον οδήγησε από την κριτική της θεολογίας στην κριτική της πολιτικής και κατόπιν στην ανατομία της αστικής κοινωνίας των ιδιωτών-πολιτών και την κριτική της πολιτικής οικονομίας; Αν ψάξουμε μέσα στο παλιό μαρξιστικό κίνημα, με την εξαίρεση του Λούκατς και του Ρούμπιν, δεν θα μπορέσουμε να βρούμε καλύτερη περίπτωση από αυτήν του συμβουλευτικού κομμουνιστή Άντον Πάνεκουκ. Στο έργο του αποτυπώνεται το ανώτατο επίπεδο αυτοκατανόησης στο οποίο έφτασε ο μαρξισμός κατά την κλασική του περίοδο πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο:

Φαίνεται ότι, για τον Μαρξ, η υλιστική σκέψη ήταν μια μέθοδος εργασίας. Είχε σαν στόχο την εξήγηση όλων των φαινομένων με βάση τον υλικό κόσμο, την πραγματικότητα. Στα κείμενά του ο Μαρξ δεν καταπιάνεται με φιλοσοφία, ούτε διατυπώνει τον υλισμό σε φιλοσοφικό σύστημα: τον χρησιμοποιεί σαν μέθοδο για τη μελέτη του κόσμου και αποδεικνύει έτσι την ορθότητά του... Το ρητό «Άλλαι μεν βουλαί ανθρώπων, άλλα δε Θεός κελεύει» ερμηνεύεται από τους θεολόγους από τη σκοπιά της παντοδυναμίας του Θεού. Ο υλιστής αναζητά την αιτία του χάσματος μεταξύ προσδοκιών και αποτελεσμάτων και τη βρίσκει στις κοινωνικές συνέπειες της εμπορευματικής ανταλλαγής και του ανταγωνισμού. Ο πολιτικός αναφέρεται στο επιθυμητό της ελευθερίας και του σοσιαλισμού, ενώ ο υλιστής ρωτάει: ποια άτομα ή τάξεις προβάλλουν αυτές τις απαιτήσεις, ποιο είναι το ιδιαίτερο περιεχόμενό τους και σε ποια κοινωνική ανάγκη ανταποκρίνονται;

Ο Φόουερμπαχ προηγήθηκε του Μαρξ στη χρήση της υλιστικής μεθόδου αφού επισήμανε ότι οι θρησκευτικές αντιλήψεις και ιδέες απορρέουν από τις υλικές συνθήκες. Είδε στο ζωντανό άνθρωπο την πηγή όλων των θρησκευτικών ιδεών και

ανθρώπινης ουσίας. Στο κράτος πραγματοποιούνται οι ουσιώδεις ιδιότητες ή δραστηριότητες του ανθρώπου σε ξεχωριστές επαγγελματικές τάξεις (Stände)· αλλά στο πρόσωπο του επικεφαλής του κράτους επανέρχονται σε ταυτότητα. Ο επικεφαλής του κράτους πρέπει να εκπροσωπεί όλες τις τάξεις χωρίς διακρίσεις· ενώπιόν του είναι όλες εξίσου αναγκαίες, ισότιμες. Ο επικεφαλής του κράτους είναι ο εκπρόσωπος του οικουμενικού ανθρώπου». (*Προσωρινές Θέσεις για τη Μεταρρύθμιση της Φιλοσοφίας*, 1842, § 67).

⁵ Καρλ Μάρξ [Φρήντριχ Ένγκελς], *Φόουερμπαχ και Ιστορία* (1845-1846, ο τίτλος έχει δοθεί από τους επιμελητές των Απάντων τους). Οι εν λόγω σημειώσεις θα χρησιμοποιούνταν στο πρώτο κεφάλαιο της *Γερμανικής Ιδεολογίας*. Βασιστήκαμε στην πρώτη ελληνική μετάφραση του χειρογράφου που περιέχεται στο *Karl Marx, Κείμενα από τη δεκαετία του 1840*, Αθήνα, 2014, σελ. 375-382, 390, 399, 462.

αντιλήψεων... Η εγκυρότητα του υλισμού του, όμως, εξαρτάτο από το αν θα κατόρθωνε να δώσει μια σαφή και πειστική ερμηνεία της θρησκείας. Ο υλισμός που δεν ξεκαθαρίζει με αυτό το ζήτημα είναι ανεπαρκής και ξαναπέφτει στον ιδεαλισμό. Ο Μαρξ παρατήρησε ότι από μόνη της η αρχή να ανάγεται η αφετηρία στον ζωντανό άνθρωπο δεν είναι αρκετή. Στην [έκτη και τέταρτη θέση] «για τον Φόουερμπαχ» διατύπωσε τις διαφορές της δικής του υλιστικής μεθόδου από αυτήν του Φόουερμπαχ.

Με λίγα λόγια, ο άνθρωπος μπορεί να κατανοηθεί μόνο ως κοινωνικό όν. Από το άτομο πρέπει να προχωρήσουμε στην κοινωνία και κατόπιν πρέπει να λυθούν οι κοινωνικές αντιφάσεις από τις οποίες ξεπήδησε η θρησκεία. Ο πραγματικός κόσμος, ο υλικός, αισθητός κόσμος απ' όπου ερμηνεύονται η ιδεολογία και η συνείδηση, είναι η ανθρώπινη κοινωνία στην ιστορική της εξέλιξη –με τη φύση βεβαίως ως βάση επί της οποίας στηρίζεται η κοινωνία, η οποία αποτελεί μέρος της φύσης μετασχηματισμένο από τον άνθρωπο...

Ως αντίδραση στην ιδεολογία, η επιστροφή του [Φόουερμπαχ] στον βιολογικό άνθρωπο και τις βασικές ανάγκες του είναι σωστή· δεν είναι όμως δυνατό να βρούμε μια λύση στο πρόβλημα του πώς και γιατί γεννιούνται οι θρησκευτικές ιδέες αν θεωρήσουμε το άτομο ένα αφηρημένο, απομονωμένο ον. Η ανθρώπινη κοινωνία στην ιστορική της εξέλιξη είναι η κυρίαρχη πραγματικότητα που καθορίζει την ανθρώπινη ζωή. Μόνο μέσα στην κοινωνία μπορεί να ερμηνευτεί η πνευματική ζωή του ανθρώπου. Ο Φόουερμπαχ, στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει τη θρησκεία επιστρέφοντας στον «πραγματικό» άνθρωπο, δεν βρήκε τον πραγματικό άνθρωπο διότι τον αναζήτησε στο άτομο, το ανθρώπινο όν γενικά. Από αυτή τη σκοπιά ο κόσμος των ιδεών δεν μπορεί να ερμηνευτεί. Έτσι αναγκάστηκε να ξεπέσει στην ιδεολογία της καθολικής ανθρώπινης αγάπης. «Στο βαθμό που ο Φόουερμπαχ είναι υλιστής», είπε ο Μαρξ, «δεν πραγματεύεται την ιστορία, και στο βαθμό που πραγματεύεται την ιστορία δεν είναι υλιστής»... Και συνοψίζει ο Μαρξ φιλοσοφικά την ιστορική ανάπτυξη της κοινωνίας στην πρόταση: «Οι άνθρωποι, αναπτύσσοντας την υλική παραγωγή τους και μαζί με αυτήν τις υλικές σχέσεις τους, μεταβάλλουν με την πραγματικότητα αυτή και τη σκέψη τους και τα προϊόντα της σκέψης τους».⁶ Έτσι, όσον αφορά τη σχέση πραγματικότητας και σκέψης, ο υλισμός αποδεικνύεται στην πράξη ορθός. Γνωρίζουμε την πραγματικότητα μόνο μέσω των αισθήσεων. Έτσι, η φιλοσοφία, ως θεωρία της γνώσης, βασίζεται σε αυτή την αρχή: ο υλικός, εμπειρικά δεδομένος κόσμος είναι η πραγματικότητα που καθορίζει τη σκέψη.

Το βασικό πρόβλημα της θεωρίας της γνώσης (επιστημολογίας) υπήρξε πάντοτε τούτο: ποια αλήθεια μπορεί να αποδοθεί στη σκέψη. Ο όρος «κριτική της γνώσης» (Erkenntniskritik) που χρησιμοποιούν οι επαγγελματίες φιλόσοφοι για τη θεωρία της γνώσης, υποδηλώνει ήδη μιαν αμφιβολία. Στη δεύτερη και πέμπτη θέση «για τον Φόουερμπαχ» ο Μάρξ αναφέρεται σε αυτό το πρόβλημα και καταδειχνει πάλι την πρακτική δραστηριότητα ως το ουσιαστικό περιεχόμενο της ζωής.

Γιατί «πρακτική και ανθρώπινα αισθητηριακή δραστηριότητα»; Διότι ο άνθρωπος πρέπει πρώτα απ' όλα να ζήσει. Η σωματική του διάπλαση, οι λειτουργίες του, οι ικανότητές του και όλη του η δραστηριότητα είναι προσαρμοσμένες στην επιτέλεση αυτού ακριβώς του σκοπού, Στις ικανότητές του ανήκει η δραστηριότητα του οργάνου της σκέψης, του εγκεφάλου, και η ίδια η λειτουργία της σκέψης. Η σκέψη είναι μια σωματική λειτουργία... Η ορθότητα των συμπερασμάτων του, η αλήθεια της σκέψης

⁶ Μαρξ-Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Αθήνα, 1974, σελ. 68.

του, αφού αποτελεί όρο για την επιβίωσή του, αποδεικνύεται από την ίδια την επιβίωσή του. Επειδή η σκέψη είναι αποτελεσματική προσαρμογή στη ζωή, εμπεριέχει αλήθεια, όχι στο κάθε συμπέρασμα αλλά στο γενικό χαρακτήρα της. Από τις εμπειρίες του ο άνθρωπος αντλεί γενικεύσεις και κανόνες, φυσικούς νόμους, πάνω στους οποίους βασίζονται οι προσδοκίες του. Αυτοί είναι γενικά σωστοί όπως αποδεικνύει το γεγονός ότι εξακολουθεί να επιβιώνει. Μερικές φορές, όμως, μπορεί να βγουν λαθεμένα συμπεράσματα, με αποτέλεσμα αποτυχία και καταστροφή. Η ζωή είναι μια συνεχής διαδικασία μάθησης, προσαρμογής, ανάπτυξης. Η πρακτική αποτελεί πάντοτε την αδυσώπητη δοκιμασία της ορθότητας της σκέψης... Η αλήθεια της σκέψης, λέει ο Μαρξ, δεν είναι τίποτα άλλο παρά η εξουσία και η κυριαρχία επί του πραγματικού κόσμου.

Βεβαίως, η θέση αυτή συνεπάγεται και την αντίθεσή της: η σκέψη δεν μπορεί να εμπεριέχει αλήθεια όταν ο ανθρώπινος νους δεν κυριαρχεί επί του κόσμου. Όταν τα προϊόντα των ανθρώπινων χεριών –όπως έγραψε ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*– γίνονται μια δύναμη πάνω απ' αυτόν, που πια δεν την ελέγχει και που με τη μορφή της εμπορευματικής ανταλλαγής και του κεφαλαίου έρχεται αντιμέτωπη με αυτόν ως ανεξάρτητη κοινωνική οντότητα, εξουσιάζοντας τον άνθρωπο και επίσης απειλώντας να τον καταστρέψει, τότε ο νους του ενδίδει στη μυστικιστική παραδοχή υπερφυσικών όντων και αμφιβάλλει για την ικανότητα της σκέψης του να διακρίνει την αλήθεια... Μόνο όταν η κοινωνία θα φτάσει σε μια κατάσταση όπου ο άνθρωπος θα μπορεί να συλλαμβάνει όλες τις κοινωνικές δυνάμεις και θα έχει μάθει να κυριαρχεί πάνω σ' αυτές –στην κομμουνιστική κοινωνία με δυο λόγια– μόνο τότε η σκέψη του θα βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με τον κόσμο. Αλλά ακόμη και πιο πριν, αν καταλάβει ο άνθρωπος ότι η κοινωνική παραγωγή είναι η βάση της ζωής και της μελλοντικής ανάπτυξης, αν ο νους –έστω και μόνο θεωρητικά πρώτα– κυριαρχήσει πραγματικά πάνω στον κόσμο, η σκέψη μας θα είναι ολότελα αληθινή...

Αν θέλουμε να ξέρουμε τι είναι ο μαρξισμός πρέπει πρώτα απ' όλα να καταλάβουμε ότι δεν περιλαμβάνει όλα όσα ο Μαρξ κατά καιρούς σκέφτηκε και έγραψε. Οι απόψεις των νεανικών του χρόνων, π.χ., που ορισμένες παραθέσαμε παραπάνω, είναι εν μέρει μόνον αντιπροσωπευτικές· αποτελούν φάσεις σε μια εξέλιξη προς τον μαρξισμό που δεν ήταν μιας εξαρχής ολοκληρωμένος. Ενώ ο ρόλος του προλεταριακού ταξικού αγώνα και ο στόχος του κομμουνισμού περιγράφονται σε γενικές γραμμές στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, η θεωρία για τον καπιταλισμό και την υπεραξία αναπτύσσεται πολύ αργότερα... Επιπλέον ο Μαρξ έδειξε ότι ο καπιταλισμός είναι ένα προσωρινό ιστορικό φαινόμενο, ανέλυσε τη δομή του με τη θεωρία της αξίας και της υπεραξίας και κατέδειξε την επαναστατική κατεύθυνσή του προς τον κομμουνισμό μέσω της προλεταριακής επανάστασης... Ο μαρξισμός είναι ταυτόχρονα και κάτι παραπάνω από μια απλή επιστήμη. Είναι ένας νέος τρόπος θεώρησης του παρελθόντος και του μέλλοντος, ένας νέος τρόπος ερμηνείας του νοήματος της ζωής, του κόσμου και της σκέψης· είναι μια πνευματική επανάσταση, μια νέα κοσμοθεωρία, ένας νέος τρόπος ζωής. Σαν τρόπος ζωής ο μαρξισμός πραγματώνεται μόνο μέσω της τάξης που τον εγκολπώνεται... Ο μαρξισμός σαν θεωρία της προλεταριακής επανάστασης είναι μια πραγματικότητα και μια ζωντανή δύναμη, μόνο στο μυαλό και την καρδιά της επαναστατικής εργατικής τάξης.

Άρα ο μαρξισμός δεν είναι μια άκαμπτη θεωρία ή ένα στείο δόγμα. Η κοινωνία αλλάζει, το προλεταριάτο αναπτύσσεται, η επιστήμη εξελίσσεται. Νέες μορφές και φαινόμενα παρουσιάζονται στην καπιταλιστική οικονομία, στην πολιτική, στην επιστήμη, που ο Μαρξ και ο Ένγκελς δεν μπορούσαν να είχαν προβλέψει ή εικάσει. Μορφές σκέψης και αγώνα που ήταν

αναγκαίες κάτω από ορισμένες συνθήκες πρέπει να αντικαθίστανται από άλλες, όταν οι συνθήκες μεταβάλλονται. Αλλά η μέθοδος έρευνας, που οι κλαστικοί διατύπωσαν, παραμένει μέχρι και σήμερα ένας θαυμάσιος οδηγός και ένα εργαλείο για την κατανόηση και ερμηνεία των νέων γεγονότων.⁷

Αυτό που ξεχνάει ο Πάννεκουκ είναι ότι η μέθοδος εργασίας του Μαρξ δεν περιορίζεται στην **μέθοδο έρευνας** του υλικού αλλά επεκτείνεται και στη **μέθοδο παρουσίασης** των αποτελεσμάτων της έρευνας. Ως προς αυτή τη δεύτερη όψη της μαρξικής μεθόδου, που ξεκινά με την *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας* (1847) –δηλ. τη διάκριση της λογικής-διαλεκτικής ανάπτυξης των εννοιών από τον «μη έλλογο» τρόπο με τον οποίο κινείται η πραγματική ιστορία– η σύγχρονη μαρξιστική ακαδημαϊκή έρευνα έχει πολλά να μας διδάξει. Κι αυτό γιατί απέδειξε την εν τέλει αποτυχημένη πατροκτονία της ιδεαλιστικής «κλαστικής γερμανικής φιλοσοφίας» εκ μέρους του Μαρξ. Το τίμημα βέβαια που πλήρωσε ο μαρξισμός λόγω της μετοικεσίας του στον ξενέρωτο ακαδημαϊκό κόσμο τις τελευταίες δεκαετίες ήταν η άμβλυνση της προλεταριακής επαναστατικής του διάστασης, χωρίς την οποία παύει να είναι μια ζωντανή δύναμη. Περισσότερα όμως για τη μαρξική μέθοδο στο επόμενο μάθημα.

Tags: τόμος I, 1ος κύκλος, κλασική πολιτική οικονομία, οικονομικά, μαρξιστές, κριτική της πολιτικής οικονομίας, μέθοδος, πραγματική αφαίρεση, Χέγκελ, Φόουερμπαχ, *Θέσεις για τον Φόουερμπαχ*, *Γερμανική Ιδεολογία*, υλισμός, υλιστική αντίληψη της ιστορίας

⁷ Άντον Πάννεκουκ, *Ο Λένιν σαν Φιλόσοφος*, Αθήνα, 1981, σελ. 36-41, 43-46. Αξίζει να πούμε ότι αυτό το εξαιρετικό έργο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1938, όταν η κριτική της πολιτικής οικονομίας είχε μετατραπεί σε θετική «οικονομική επιστήμη» του κρατικού καπιταλισμού και η υλιστική αντίληψη της ιστορίας σε κρατική φιλοσοφία (λενινιστική ή σταλινική), «*διαφορετική αλλά όχι απόλυτα διαφορετική από άλλες κρατικές φιλοσοφίες, όπως ο φασισμός στην Ιταλία και η δημοκρατία στις ΗΠΑ*» (Καρλ Κορς).